

**HOZIRGI ZAMON PSIXALOGIYASINING ILMIY
TADQIQOT METODLARI**

*Dusmurodova Sabina,
Toshtemirova Moxlaroyim,
Qodirova Barchinoy*

*Denov tadbirkorlik va pedagogika institutining
Pedagogika fakulketi 1-bosqich talabalari*

Annotasiya: ushbu maqolada horij psixalogiyasi va hozirgi zaman nafaqat oldingi zamon psixalogiyasi ham keng yoritilga shuningdek bu maqolada psixalogiya fani tarmoqlari inson psixalogiyasi muhim rol oynaydi

Kalit so'zlar: Psixalogiya , horij , zamon , ong , idrok, tafakkur, diqqat , хотira, bilish jarayonlari;

Аннотация: В данной статье важную роль играет не только психалогия прошлого и психалогия прошлого но и отрасли психалогии психалогия человека

Ключевые слова: Психалогия инородность время восприятие мышление внимание память познавательные процессы

Annotation: In this article not only the psychology of the past and the psychology of the past, but also the branches of psychology, human psychology plays an important role in this article.

Keywords; Psychology , foreignness, time, perception, thinking, attention, memory, cognitive progresses.

Psixologiya fanida tadqiqot metodlari amal qilinadigan asosiy nazariy printsiplarga va psixologiya xal qiladigan konkret vazifalarga bog`liqdir.

• Psixologiya fanida tadqiqot metodlari amal qilinadigan asosiy nazariy printsiplarga va psixologiya xal qiladigan konkret vazifalarga bog`liqdir.

• O`rganilayotgan predmet va xodisalar o`zaro aloqador, bir–birini taqozo etadi, doimo o`zgarishda, rivojlanishda, qarama–qarshi ziddiyatli jarayonlar mavjud deb qarashni tushunish zarurligidan kelib chiqadi.

• Hozirgi zamon psixologiyasida fanning qanchalik qadimiyligiga qaramay qator xal qilinishi zarur muammolar, turli oqimlar va olimlar tomonidan ilgari surilayotgan taxmin va farazlar–gipotezalar mavjuddir.

• Ba'zan bir–birini to`ldiradigan, yoki birini ikkinchisi inkor etadigan kontseptsiyalar va nazariyalar ham bor. Bu singari turli muammo va qarashlarni to`g`ri anglab etish hozirgi zamon psixologiyasining asosiy printsiplarini–determinizm, ong va faoliyat birligi, psixika va ongning faoliyatda rivojlanishi printsiplariga suyangan xolda ilmiy tadqiqotlar olib borilishiga bog`liq xal qilinadi.

• Hozirgi vaqtda psixologiyada XIX asrda vujudga kelgan, lekin dastlabki ildizlari qadimgi yunon madaniyati tarixiga borib qadaladigan qator nazariyalar bor. Ularning eng ko'p tarqalganlari quyidagilardir: biogenetik nazariya (V. Shtern), sotsiogenetik nazariya (K. Levin), bixevioristik nazariya (E. Torndayk), psixozanaliz nazariyasi (Z. Freyd) va boshqalardir.

• Psixologiya muammolari turli sohalar bilan bog'liq bo'lishi bilan birga hozirgi kun uchun o'ta dolzarb vazifalarni xal qilish bilan ham bog'liq. Bular jumlasiga ekologiya muammolari, zoopsixologiya va odamshunoslik muammolari, demografik va millatlararo munosabatlar muammosi, insonparvarlik muammolari bilan bog'liq psixologik muammolarni ko'rsatish mumkin.

• Bulardan tashqari moddiy ishlab chiqarishni ko'paytirish, mehnat samaradorligini oshirish, insoninson, insontexnika, erinson, insoniqlim munosabatlari, oila munosabatlari, o'z joniga qasd qilish, turli jinoyatchilik singarilar ham o'ta muhim bo'lganligidan psixologik tadqiqotlar orqali aniqlanadi va tuzatishlar kiritiladi.

• Psixologiyada inson psixikasini tadqiq qilish metodlarining turli tasnifi mavjud. Har qanday psixologik tadqiqot o'z-o'zini tekshirish, boshqalardagi o'zgarish va rivojlanishni tekshirishdan iborat bo'ladi, shuning uchun ham ularni sub'ektiv va ob'ektiv tadqiqot metodlari deb aytish mumkin.

• Haqiqiy ilmiy psixologiya psixikani o'rganishning ob'ektiv metodlaridan foydalanish asosiga ko'rilishi kerak. Hozirgi zamon psixologiyasining ilmiy tadqiqotga nisbatan muhim talabi psixik faktlarini genetik (tarixiy) jihatdan o'rganish printsipiga amal qilishni taqozo etadi.

• Genetik printsipning mohiyati shundan iboratki, o'rganilayotgan psixik xodisaga jarayon deb qaraladi va tadqiqotchi uning dialektik rivojlanishining barcha xolatlarini tiklashga, ular bir-birlarini qay yo'sinda olmoshtira olishlarini ko'rish va tushunib etishga harakat qiladi, o'rganilayotgan psixik faktni uning konkret tarixi jihatidan tasavvur etishga o'rinadi.

• Psixologiyada genetik printsipdan foydalanish zarurligini P. P. Blonskiy (1884–1941), L. S. Vigotskiy (1896–1934), S.L.Rubinshteyn (1889–1960), A.N. Leontev (1903–1979) lar o'z asarlarida ta'kidlaganlar.

• Tadqiqotlarni amalga oshirishning genetik printsipi keyingi yillarda, ayniqsa bolalar psixologiyasida bola shaxsini bo'ylama kesimi (prodolniy razrez) bo'yicha o'rganish metodi deb atalgan usuli keng qo'llanilmoqda. Bu longityud metodi deb ham aytiladi. Longityud (inglizcha Longitude–dolgota) bir xolatni uzoq vaqt va muntazam o'rganish metodidir.

• Psixologiyaning asosiy metodlari. B. G. Ananov psixikani o'rganish metodlarini to'rt guruhga ajratib, ularni tashqiliy, empirik (amaliy), natijalarni qayta ishlash yoki statistik, natijalarni sharxlash yoki interpretatsiya metodlari guruhlariga ajratadi.

• Birinchi. Tashqiliy guruh o'z ichiga qiyoslash, longityud (uzlukstz), kompleks (ko'p qirrali) deb atalgan turlarini oladi. Qiyoslash turi umumiy psixologiyada, sotsial psixologiyada, meditsina, sport, yuridik psixologiyada keng qo'llaniladi.

• Longityud metodi bilan bir xolatni uzoq vaqt kuzatish, birdaniga bir necha sinaluvchini tekshirish, qiyoslash maqsadida qo'llaniladi. Nemis olimi V. Shtern, frantsuz olimi R. Zazzo, rus olimlari N. A. Menchinskaya, A. N. Gvozdev, N. S. Leytis, V. S. Muxina va boshqalar bu usuldan keng foydalandilar. Bu usulda kuzatish "Ona kundaligi" singari nomda ham atalishi mumkin.

• Psixologik tadqiqotlar ilmiyligini oshirishda bir necha fanlar hamkorligiga suyanib kompleks metod qo'llaniladi. (Psixologiya, fiziologiya, genetika, falsafa, sotsiologiya, kibernetika, logika va boshqa fanlar hamkorligi).

• Ikkinchi guruh—empirik metodlarga kuzatish (o'z—o'zini kuzatish), eksperiment (tabiiy va laboratoriya eksperimenti), test, anketa, so'rovlar, sotsiometriya, suhbat, intervyu, faoliyat jarayoni va uning mahsulini tadqiq qilish, tarjimai xol (shaxsiy guvohnomalarni, xujjat, turmush faoliyati voqealarini tahlil qilish) kabilar kiradi va ular sinash, tekshirish, diagnostika va prognozlash vazifalarini bajaradi.

• Uchinchi guruh metodlar—natijalarni qayta ishlashga mo'ljallangan bo'lib, ular statistik (miqdoriy) va psixologik (sifat) tahlili turlariga bo'linadi.

• Tadqiqot metodlarining to'rtinchi guruhi —genetik va donalash metodlaridan iboratdir.

• Genetik metodga asoslanib psixik o'zgarishlar bilan rivojlanish bosqichlarining bevosita bog'liqligining ildizini aniqlanadi. O'zlashlarga yo'l qo'ymaslik uchun yig'ilgan materiallar maxsus bosqichlarga ajratib sharxlanadi.

• Tadqiqotning birinchi tayyorlov bosqichida kashf qilinadigan psixologik qonun to'g'risidagi taxmin va farazlar tahlil qilinadi.

• Tadqiqotning ikkinchi bosqichida tajriba o'tkazish printsiplari, sharoiti, ob'ektiv va sub'ektiv omillar bo'yicha muloxaza yuritiladi.

Tadqiqotning uchinchi bosqichida esa olingan natijalarni qayta ishlanadi va bu ham o'z navbatida to'rt bosqichga bo'linadi:

• Tadqiqotning uchinchi bosqichida esa olingan natijalarni qayta ishlanadi va bu ham o'z navbatida to'rt bosqichga bo'linadi:

• a) materialni birlamchi tahlil qilish (sharxlash);

• b) tahlil kilingan material bilan tadqiqot gipotezasi alohida sharxlanadi;

• v) ikkilamchi tahlil (barqaror, ustuvor dalillar ajratiladi);

• g) ikqilamchi sintez—(psixik qonuniyat, topilgan dalil, omil va tadqiqot gipotezasini birlashtirib maxsus xulosalar chiqarish).

Tadqiqot natijalarini sharxlashning to'rtinchi bosqichi—sharxlashda xar bir fakt, alomat, ko'rsatkich, xossa psixik jihatdan so'z—mantiq orqali tahlil qilinadi. Ana

shu bosqichda tadqiqot yakunlanadi, zarur xulosalar chiqariladi, amaliy tavsiyalar beriladi.

- Tadqiqot natijalarini sharxlashning to'rtinchi bosqichi– sharxlashda xar bir fakt, alomat, ko'rsatkich, xossa psixik jihatdan so'z–mantiq orqali tahlil qilinadi. Ana shu bosqichda tadqiqot yakunlanadi, zarur xulosalar chiqariladi, amaliy tavsiyalar beriladi.

- Psixologiyada eng ko'p qo'llaniladigan tadqiqot metodlari empirik metodlar guruhidir. Empirik (amaliy) metodlar guruhiga kuzatish, suhbat, test, eksperiment (tajriba), biografiya, sotsiometriya usullari kiradi. Kuzatish metodi tashqi ob'ektiv va sub'ektiv (o'z–o'zini) o'rganishga imkon beradi. Inson psixikasidagi o'zgarishlarni kuzatish uchun quyidagilar amalga oshirilishi kerak:

- 1) Kuzatish maqsadi, vazifasi belgilanadi;
- 2) Kuzatish ob'ekti tanlanadi;
- 3) Sinaluvchining yoshi, jinsi aniqlanadi;
- 4) Tadqiqot vaqti rejalashtiriladi;
- 5) Kuzatish qancha davom etishi qat'iylashtiriladi;
- 6) Qaysi faoliyat kuzatilishi belgilab olinadi;
- 7) Kuzatish shakli (yakka, guruh, jamoaviy) belgilanadi;
- 8) Kuzatishni qayd etib borish vositalari (kundalik, kino–video, foto, magnit yozuvi va boshqalar).

- Kuzatish orqali turli yoshdagi odamlarning diqqati, xis–tuyg'ulari, nerv tizimidagi tashqi ifodasi, temperament xususiyatlari, imo–ishoralari, sezgirliigi, xulq–atvori, nutq faoliyati va boshqalar ham o'rganiladi.

- Ishchining dastgox yonidagi faoliyatini kuzatish natijasida uning o'z diqqatini taqsimlashi, tashqi qo'zg'atuvchidan ta'sirlanish darajasi haqida ma'lumot yig'ish mumkin. Sport faoliyatini kuzatish orqali odam irodasi, ishchanligi, xis–tuyg'usini, o'zini idora qila olishini o'rganish mumkin. Muloqot jarayonini kuzatish orqali xarakter, nutq, xis–tuyg'u xususiyatlarini, introvert yoki ekstravert ekanligini, qiziquvchanligini va boshqa xususiyatlarini aniqlash mumkin.

- Tashqi kuzatishda ba'zan tafakkur bo'yicha ham ma'lumotlar olish mumkin. Ish ustidagi qayfiyatini. Fikrning ob'ektga yo'naltirilganligini, ta'sirga berilishi yoki berilmasligini, chexrasidagi tashvish va iztirobni, teranlik, termulish kabi ruhiy xolatlarni o'rganish mumkin. Bundan tashqari qo'lning titrashi, asabiylashish, nutqning buzilishi, xissiyotning beqarorlashuvi singarilar ham o'rganiladi.

- Psixologiyada o'zini–o'zi kuzatish (introspektsiya) usuli ham keng qo'llaniladi.

- Suhbat. Inson psixikasini o'rganishda suhbatning maqsadi va vazifasi belgilanadi, uning ob'ekti va sub'ekti tanlanadi, mavzusi, vaqti, joyi aniqlanadi, yakka, guruh va jamoa bilan bog'liq savol–javob tartibi tayyorlanadi. Suhbatning bosh maqsadi muayyan bir vaziyat yoki muammoni xal qilish jarayonida inson psixikasidagi o'zgarishlarni o'rganishdir.

• Test. Test–inglizcha soʻz boʻlib, sinash, tekshirish demakdir. Shaxsning aqliy oʻsishini, qobiliyatini. Irodaviy sifatleri va boshqa psixik xususiyatlarini tekshirishda qoʻllanadigan qisqa standart masala–topshiriq, misol, masala, jumboqlar, boshqotirmalar ham test deb atalishi mumkin. Test ayniqsa odamning qanday kasbni egallashi mumkinligini, kasbga yaroqliligi yoki yaroqsizligini, iste'dodli yoki iste'dli emasligini–aqli zaifligini aniqlashda, kishilarni saralashda keng qoʻllaniladi.

• 1905 yilda, ya'ni frantsuz psixologi A. Bine va uning shogirdi A.Simon insonning aqliy oʻsishi va iste'dodi darajalarini oʻlchash imkoniyati borligi gʻoyasini ilgari surgandan keyin psixologiyada test metodining bir necha xillari qoʻllana boshlandi.

• Chet el testologlari tadqiqot ob'ektlarini oʻzgartirib turadilar va qobiliyat, tafakkur, bilim, koʻnikma va malakalarni aralash xolda oʻrganishga intiladilar. Sinash jarayonida sinaluvchilarning emotsional xolati va salomatligiga bogʻliq ruhiy kechinmalarni inobatga olmaydilar.

• Chet el testologlari tadqiqot ob'ektlarini oʻzgartirib turadilar va qobiliyat, tafakkur, bilim, koʻnikma va malakalarni aralash xolda oʻrganishga intiladilar. Sinash jarayonida sinaluvchilarning emotsional xolati va salomatligiga bogʻliq ruhiy kechinmalarni inobatga olmaydilar.

Hozirgi davrda nodir testlar qatoriga psixologlar Rorshax, Rozentsveyg, Kettel. Vartegg, Veksler, Meyli, Ayzenk, Agastazi, Raven va boshqalar ijodining namunalarini kiritish mumkin.

• Hozirgi davrda nodir testlar qatoriga psixologlar Rorshax, Rozentsveyg, Kettel. Vartegg, Veksler, Meyli, Ayzenk, Agastazi, Raven va boshqalar ijodining namunalarini kiritish mumkin.

• Eng koʻp tarqalgan testlar qatoriga yutuqqa erishish harakatlari, intellekt testlari, shaxs testlari (psixodiagnostika), shaxs «loyixasi» (proektiv) testlari kiradi.

• Misol: «Ortiqcha soʻzni chiqarib tashlang!»:

• A) Enisey, Dnepr, Sirdaryo, Amur (javob – Dnepr)

• B) Petrozavodsk, Ijevsk, Siktivkar, Abakan (javob– Abakan)

• V) Futbol, voleybol, basketbol, xokkey, suv polosi (javob– basketbol)

• Testlardan etishmagan soʻz yoki raqamlarni topib, oʻrniga qoʻying singari shakllaridan qobiliyatni, kuzatuvchanlikni, xotirani tekshirish maqsadida ham foydalanish mumkin.

• Eng asosiysi testlardan oʻquvchi bilimni tekshirish va baholashda qoʻllanadiganlari boʻlib, oʻquv materialining asosiy qismini aniq va toʻliq bilishlarini aniqlashga qaratilganligidir. Unda savol va 3-4 javob ham beriladi, shulardan javobning eng toʻgʻrisini topish talab qilinadi. Javoblarga ballar berilishi yoki berilmasligi ham mumkin.

• Testlar yordamida ayrim qobiliyatlarning, ko'nikmalarning, malakalarning bor yoki yo'qligini aniqlashga yoki bu kasb sohasida ishlash uchun layokatlik darajasini va xokazolarni bilishga harakat qilinadi. Testning diagnostik qimmati ilmiy eksperiment darajasiga, test uchun asos qilib olingan psixologik faktning haqiqiylikiga, ya'ni mazkur test qay tarzda tuzilganiga—uning oldindan o'tkazilgan juda katta eksperimental ishning natijasi hisoblanadimi yoki taxmini, tasodifiy va yuzaki kuzatuvlar natijasi ekanligiga ko'p jihatdan bog'liq.

• Eksperiment metodi. Yangi psixologik faktlarga ega bo'lishning ob'ektiv usullaridan biri—eksperiment metodidir. Kuzatishdan farqi, eksperiment o'tkazuvchi sinalayotgan faoiyatga faol aralashuvi, sun'iy vaziyat paydo qilinishi mumkin. Bu metod inson psixikasini chuqur, aniq tadqiq qilishda eng muhimi hisoblanadi. Eksperiment metodi yordamida sun'iy tushuncha-larning shakllanishi, favkulodda xolatdan chiqish, muammoli vaziyatni xal qilish jarayonlari, shaxsning xis—tuyg'ulari, xarakteri va tipologik xususiyatlari o'rganiladi. Inson psixi-kasining nozik ichki bog'lanishlari, munosabatlari, qonuniyatlari, qonunlari, xossalari, murakkab mexanizmlari tekshiriladi.

Biografiya (tarjimai xol) metodi. Inson psixikasidagi ayrim o'zgarishlarni to'liqroq o'rganish maqsadida qo'llaniladi. Esdaliklar, kundaliklar, badiiy asardagi tavsiflar, baholar, magnitofon yozuvlari, fotolavxalar, xujjatli filmlar, taqrizlar o'rganilayotgan shaxsni to'laroq tasavvur etishga xizmat qiladi. Biografik ma'lumotlar odamlarning o'zini o'zi tarbiyalash, nazorat qilish, idora etish, o'zining uslubini yaratish, kamolot cho'qqisiga erishish jarayonida namuna vazifasini o'taydi.

• Biografiya (tarjimai xol) metodi. Inson psixikasidagi ayrim o'zgarishlarni to'liqroq o'rganish maqsadida qo'llaniladi. Esdaliklar, kundaliklar, badiiy asardagi tavsiflar, baholar, magnitofon yozuvlari, fotolavxalar, xujjatli filmlar, taqrizlar o'rganilayotgan shaxsni to'laroq tasavvur etishga xizmat qiladi. Biografik ma'lumotlar odamlarning o'zini o'zi tarbiyalash, nazorat qilish, idora etish, o'zining uslubini yaratish, kamolot cho'qqisiga erishish jarayonida namuna vazifasini o'taydi.

Anketa metodi. Anketa odatda uch xil tuziladi. Birinchi xili anglashilgan motivlarni aniqlashga mo'ljallangan savollardan tuziladi. Ikkinchi xilida xar bir savolning bir nechtdan tayyor javoblari beriladi. Uchinchi xili anketada sinaluvchiga yozilgan to'g'ri javoblarni ballar bilan baholash tavsiya etiladi. (Anketa namunalarini G'oziev E. Psixologiya, Toshkent, 1994 yil kitobining 28–29 betlarida ko'rish mumkin).

• Anketa metodi. Anketa odatda uch xil tuziladi. Birinchi xili anglashilgan motivlarni aniqlashga mo'ljallangan savollardan tuziladi. Ikkinchi xilida xar bir savolning bir nechtdan tayyor javoblari beriladi. Uchinchi xili anketada sinaluvchiga yozilgan to'g'ri javoblarni ballar bilan baholash tavsiya etiladi. (Anketa namunalarini

G`oziev E. Psixologiya, Toshkent, 1994 yil kitobining 28–29 betlarida ko`rish mumkin).

Anketa metodi. Anketa odatda uch xil tuziladi. Birinchi xili anglashilgan motivlarni aniqlashga mo`ljallangan savollardan tuziladi. Ikkinchi xilida xar bir savolning bir nechtdan tayyor javoblari beriladi. Uchinchi xili anketada sinaluvchiga yozilgan to`g`ri javoblarni ballar bilan baholash tavsiya etiladi. (Anketa namunalarini G`oziev E. Psixologiya, Toshkent, 1994 yil kitobining 28–29 betlarida ko`rish mumkin).

- Anketa metodi. Anketa odatda uch xil tuziladi. Birinchi xili anglashilgan motivlarni aniqlashga mo`ljallangan savollardan tuziladi. Ikkinchi xilida xar bir savolning bir nechtdan tayyor javoblari beriladi. Uchinchi xili anketada sinaluvchiga yozilgan to`g`ri javoblarni ballar bilan baholash tavsiya etiladi. (Anketa namunalarini G`oziev E. Psixologiya, Toshkent, 1994 yil kitobining 28–29 betlarida ko`rish mumkin).

Sinaluvchi har bir savolning uchta javobidan bittasini «eng maqbul» deb tanlash lozim. Guruhiy tabaqalanishni ko`rsatish uchun sotsiogramma to`rtta «Maydon» ga ajratiladi, qizlar doiracha bilan, o`g`il bolalar esa uchburchaklar bilan belgilanadi.

- Sinaluvchi har bir savolning uchta javobidan bittasini «eng maqbul» deb tanlash lozim. Guruhiy tabaqalanishni ko`rsatish uchun sotsiogramma to`rtta «Maydon» ga ajratiladi, qizlar doiracha bilan, o`g`il bolalar esa uchburchaklar bilan belgilanadi.

- Doiracha va uchburchaklar soni familiyalar soniga to`g`ri keladi. Guruh a'zolarining o`zaro munosabatlari doira va uchburchaklar strelkalar bilan biriktirilganda o`z ifodasini topadi. Eng ko`p munosabatlarga ega bo`lgan sinaluvchi doiraning markazidan o`rin oladi. U guruhning eng yoqimtoyi («Yulduzi») hisoblanali

Turli ehtiyoj, motiv, qiziqish, intilish, harakat va xokazolar muayyan tartib va qoidalarga binoan tizimlashtiriladi, ularning ijtimoiy, psixologik hamda sof psixologik ildizlari to`g`risida ma'lumotlar olinadi. Shu bilan guruhlardagi shaxslarning yaqqol, aniq nuqtai nazari, guruhbozlik, og`machilik, qarama–qarshilik, xis–tuyg`ularning zo`riqishi, guruhiy jipslik, moslik, munosabat motivlari, qarashlar birligi, jinlar o`rtasidagi muloqotning zamini hamda sehri mana shu usul bilan ochiladi.

- Turli ehtiyoj, motiv, qiziqish, intilish, harakat va xokazolar muayyan tartib va qoidalarga binoan tizimlashtiriladi, ularning ijtimoiy, psixologik hamda sof psixologik ildizlari to`g`risida ma'lumotlar olinadi. Shu bilan guruhlardagi shaxslarning yaqqol, aniq nuqtai nazari, guruhbozlik, og`machilik, qarama–qarshilik, xis–tuyg`ularning zo`riqishi, guruhiy jipslik, moslik, munosabat motivlari, qarashlar birligi, jinlar o`rtasidagi muloqotning zamini hamda sehri mana shu usul bilan ochiladi.